

'Luther was zeker een fanaticus, ja'

De Duitse historica Katharina Kunter schreef een boeiend boek over vijf eeuwen protestantisme. Een erg diverse, invloedrijke religieuze beweging die zwarte bladzijden kende, maar beschavend heeft gewerkt.

Gerry van der List

Het belooft een druk jaar te worden voor Katharina Kunter (1968). De Duitse historica is gespecialiseerd in kerkgeschiedenis en heeft het brede en boeiende, in het Nederlands vertaalde, overzichtswerk *500 jaar Protestantisme* op haar naam staan. Hierdoor is ze een gewild spreekster. In 2017 wordt immers zeer uitvoerig het symbolische begin van de Reformatie – de publicatie van 95 stellingen door Maarten Luther – herdacht.

Voor al in het geboorteland van de Duitse monnik zijn ze door het dolle heen. Het aantal manifestaties en publicaties is nauwelijks te overzien. 'Het is inderdaad een beetje een hype,' zegt Kunter. 'Er heerst het gevoel dat Luther een gezichtsbepalende figuur in de Duitse geschiedenis was. Hij wordt gezien als een grondlegger van de westerse beschaving. Wat ook meespeelt, is dat de overheid veel geld en energie in de herdenkingen steekt. Bij ons zijn staat en kerk aanmerkelijk sterker met elkaar verbonden dan bij jullie.'

Kunter is een paar dagen in Nederland. Gister-

avond heeft ze een lezing over Luther gehouden in het Literair Theater Branou in Den Haag. Vandaag blikte ze in een Amsterdams etablissement bij een koffie verkeerd en een glaasje spa terug op vijf eeuwen protestantisme. Door haar onderzoek werd ze zelf weleens verrast. Zo beseft ze nu nog beter dan voorheen hoe enorm divers de erfenis van Luther is. Duizenden groeperingen kunnen met de brede term 'protestant' worden aangeduid. Van het presbyterianisme tot de pinksterbeweging, van hernhutters tot quakers. Hebben al die bewegingen eigenlijk wel iets met elkaar gemeen? 'Ja, dat is de directe band met Christus en God. Protestanten zijn individualistisch van aard. Anders dan katholieken hebben zij geen gezagsinstanties als priesters en bisschoppen nodig. De basis van hun geloof is de Bijbel. Dat was de boodschap van Luther. Hij vertaalde de Heilige Schrift dan ook in de landstaal, wat een enorme invloed had.'

In haar boek laat Kunter zien dat in de Reformatie allerlei structurele religieuze, politieke, sociale en culturele ontwikkelingen samenkwamen. De moderne tijd daalde niet zomaar in 1517

Katharina Kunter in jaartallen

- 1 februari 1968** Geboren in Giessen, Duitsland
- 1987-1993** Studie theologie en geschiedenis in Giessen en Heidelberg
- 1998** Promotie
- 2004** Habilitatie (tweede wetenschappelijke promotie)
- 2007-2013** Verbonden aan de Universiteit van Bochum
- 2015** Plaatsvervangend hoogleraar in Göttingen

'Wat was er gebeurd als de katholieke kerk zich wat flexibeler had opgesteld?'

‘Luther was niet uit op een scheuring van de kerk; hij wilde de kerk hervormen’

Boeken van Katharina Kunter

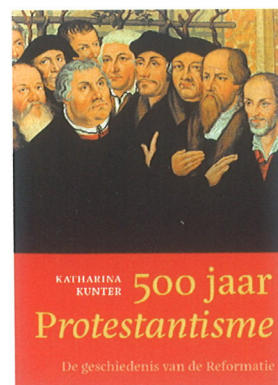
Berlijn. Reisgids voor de bewuste bezoeker (2008)

Oostelijk Duitsland. Land van Luther, Goethe en Bach (2011)

‘Es gibt keinen Gott.’ Kirchen und Kommunismus. Eine Konfliktgeschichte (2016)

500 jaar Protestantisme. De geschiedenis van de

Reformatie (2016)
Geheimversteck Wartburg (2017)

vanuit de lucht op Wittenberg neer toen Luther besloot zijn weerzin tegen roomse misstanden onder woorden te brengen. ‘Maar het is duidelijk dat hij als persoon een zeer voorname rol heeft gespeeld. Hij was de charismatische voorman die breed levende gevoelens van onvrede welsprekend richting wist te geven. Het weekblad *Der Spiegel* noemde Luther in een omslagverhaal “*Der erste Wutbürger*”. Dat klopt natuurlijk niet helemaal. Burgers zoals nu waren er in de zestiende eeuw niet. Maar de boze monnik Luther kwam inderdaad in opstand tegen de gevestigde machten. Je kunt speculeren over de vraag wat er was gebeurd als de katholieke kerk zich wat flexibeler had opgesteld en aan zijn wensen tegemoet was gekomen. Dat had hij ook als doel. Luther was niet uit op een scheuring van de kerk; hij wilde de kerk hervormen.’

Genadeloos

Gisteravond hield Kunter haar lezing in het Duits, vandaag blijkt ze vloeiend Nederlands te kunnen spreken. Een hele opluchting. Duitsers zijn meestal wel te volgen, maar als je jezelf in hun taal probeert uit te drukken, zit je toch steeds te piekeren welke naamvallen ook al weer bij welke voorzetsels passen. De historica wilde zich na het voltooien van haar proefschrift graag in een nieuwe taal verdiepen en koos voor het Nederlands. De verworven kennis kwam haar goed van pas in haar liefdesleven. Ze trouwde met een Nederlander met wie ze tegenwoordig in Frankfurt woont. Hun twee kinderen worden tweetalig opgevoed. Het gezin viert Sinterklaas op oud-Hollandse wijze en zingt dan liedjes als *Zie ginds komt de stoomboot*.

Gezien haar kennis van de buurlanden moet Kunter worden geacht goed het verschil in hun religieuze tradities te kunnen aangeven. Waarin onderscheidt het Nederlandse calvinisme zich van het Duitse lutheranisme? ‘Het verschil is toch hoofdzakelijk theologisch. Bijvoorbeeld wat betreft het heilig avondmaal. Lutheranen geloven dat Jezus tijdens de eucharistie aanwezig is in brood en wijn, calvinisten wijzen die gedachte af. Verder is de lutherse kerk hiërarchischer georganiseerd. Lutheranen staan iets dichter bij katholieken. Dat merk je af en toe ook wel aan hun gedrag. Ze zijn minder streng en meer ontspannen dan calvinisten. Ze kunnen beter feesten.’

Kunter groeide op in een seculier milieu, maar voelde zich aangetrokken tot het protestantisme. Ze rekent zich nu tot de Unierte Kirche, een ver-

zameling van protestantse kerken, te vergelijken met de Protestantse Kerk in Nederland. De combinatie van de lutherse en hervormde traditie vindt ze wel mooi. Haar man minder. ‘Hij is van oorsprong Nederlands-hervormd. Zelfs als hij nu door een katholieke kerk loopt, moet hij haast vanzelf rillen. Vooral het kruisbeeld met het lichaam van Christus boezemt weerzin in. De hervormden hebben een kruis zonder lichaam.’

De bijeenkomst in Den Haag werd geleid door Beatrice de Graaf, die Kunter al lang als collega-historica kent. Bij gebrek aan vragen uit het publiek stelde de bekende Utrechtse hoogleraar zelf een kwestie aan de orde die te maken heeft met haar specialisme, het terrorisme. Had Luther niet iets gemeen met de islamitische fundamentalisten van vandaag, vroeg zij. Was zijn religieuze strijd niet een soort jihad? ‘Een interessante vraag,’ knikt Kunter. ‘Luther was zeker een fanaticus, ja. Een strijdbare figuur die handelde in de stellige overtuiging dat hij God aan zijn zijde had. Hij stelde zich bovendien onverdraagzaam op tegenover andersdenkenden. Maar er is een belangrijk verschil met islamitische fundamentalisten. Luther wilde geen eigen rijk stichten. Hij had geen politieke ambities, hij richtte zich helemaal op het geestelijke.’

Luthers gebrek aan revolutionaire zin bleek volgens Kunter uit zijn houding ten aanzien van de opstandige burenen. Pardon? Was er sprake van overlast bij hem in de straat? Kunter moet even giechelen als ze het misverstand begrijpt. Af en toe zoekt ze naar het juiste Nederlandse woord en dit keer bedoelde ze ‘boeren’. Deze verhieven zich in 1524-1525 tegen de feodale heersers. Luther distantieerde zich van de boeren en ried de vorsten aan om hun opstand hard neer te slaan. ‘Luther was in politiek opzicht een conservatief. Hij accepteerde de status quo als een gegeven.’

Rolmodel

Hoe genadeloos de christelijke hervormer kon zijn, kwam naar voren in zijn opvattingen over Joden. ‘Het antisemitisme is een onlosmakelijk onderdeel van het denken van Luther,’ weet Kunter. ‘Hij haatte Joden. Hij riep zelfs op om synagogen in brand te steken. Gelukkig wordt dit niet meer weggemoffeld. De Duitse kerk heeft zich in dat opzicht gedistantieerd van Luther. Protestanten zien zijn onaangename kanten onder ogen.’

De Reformatie hing, zoals Kunter laat zien, samen met allerlei ingrijpende ontwikkelingen en beïnvloedde deze ook. Zo profiteerden de refor-

matoren van de opmars van de boekdrukkunst en stimuleerden zij deze tegelijkertijd. Verder was de culturele impact enorm. Het werk van de componist Johann Sebastian Bach bijvoorbeeld, toont veel sporen van het denken van Luther, inclusief de antisemitische trekjes.

Voor vrouwen was de Reformatie eveneens van betekenis. Ze bleven op de achtergrond, maar kregen toch een hogere status. Al was het maar door de verwerping van het rooms-katholieke idee dat de belangrijkste ambten in de kerk slechts voor mannen zijn weggelegd. Inspirerend werkte Katharina von Bora, de vrouw van Luther. ‘Hij had eigenlijk helemaal niet zo veel zin om te trouwen,’ vertelt Kunter. ‘Maar hij ontfermde zich over de uitgetreden non Katharina. Zij hadden best een goed huwelijk. Katharina fungeerde als rolmodel voor vrouwen. Ze was een zelfstandige vrouw die de huishouding runde en zelf geld verdiende. Ze brouwde zelfs haar eigen bier. Daar hield haar man trouwens wel van. Martin Luther was iemand die met alle zintuigen van het leven genoot.’

Nostalgie

Kunter levert een nieuwe bijdrage aan het Reformatiejaar door het publiceren van het kinderboek *Geheimversteck Wartburg*, waarbij de titel verwijst naar het kasteel waar Luther zich een klein jaar schuilhield. Haar eigen kinderen, van zeven en negen jaar oud, hebben zich geamuseerd met de geïllustreerde avonturen van Jan en Mia die in de sporen van de hervormer een reis maken door de religieuze geschiedenis. ‘Ze vonden het heel leuk,’ vertelt de auteur glunderend. Om er snel relativerend toe te voegen: ‘Misschien zeiden ze dat alleen maar omdat ik hun moeder ben, hoor. Ik vind het in elk geval belangrijk dat de volgende generaties iets leren over hun historische achtergrond. Het is goed dat ze weten waar ze vandaan komen. Duitsland is, net als Nederland, toch gevormd door het protestantisme.’

Er hangt een sfeer van nostalgie rond de herdenkingen van het begin van de Reformatie in Duitsland, merkt Kunter. ‘Het gaat niet goed met het protestantisme hier. De kerken raken leger en leger. Nu bestaat er de gelegenheid om met een zekere weemoed terug te blikken op een protestantse glorieperiode. En toeristen te lokken naar de streek in Oost-Duitsland waar Luther actief was. De kans is klein dat over een eeuw de herdenking even massaal zal zijn. Zeker de staat zal dan meer afstand betrachten.’

‘Het gaat niet goed met het protestantisme hier. De kerken raken leger’

Het protestantisme in Duitsland heeft nog altijd politieke, sociale en culturele invloed. President Joachim Gauck, minister van Buitenlandse Zaken Frank-Walter Steinmeier en bondskanselier – en domineesdochter – Angela Merkel bijvoorbeeld zijn uitgesproken protestanten. De laatste wordt vaak als een typische protestant beschouwd, zegt Kunter. ‘Waarom? Ze is bescheiden en serieus. Ze weet maat te houden. Ze wordt als betrouwbaar gezien. Dat zijn deugden die doorgaans met het protestantisme worden geassocieerd.’

In het voorwoord van haar boek verwijst Kunter naar het motto van een Nederlandse publiciteitscampagne: ‘U bent protestantser dan u denkt!’ Dit heeft betrekking op de erfenis van de Reformatie als belangrijk element van de *Leitkultur*, zoals Duitsers dat zo mooi noemen. De afkalvende invloed van het protestantisme kan dan ook zeker gevolgen hebben voor het nationale beschavingsniveau.

‘De geschiedenis van het protestantisme kent tal van zwarte bladzijden,’ zegt Katharina Kunter. ‘Maar het heeft zonder meer een beschavende functie gehad. Het heeft met zijn individualisme een bijdrage geleverd aan de democratie en de Verlichting. Het is ook geen toeval dat in Nederland en de Scandinavische landen relatief veel aan vrijwilligerswerk wordt gedaan en aan goede doelen wordt geschonken. Protestanten leren dat het in het leven niet alleen om henzelf draait, dat ze zich moeten inzetten voor hun naaste. Dat is een waardevolle gedachte.’

‘Protestanten leren dat het in het leven niet alleen om henzelf draait’